

ביאורים

לאחר שהסביר רבי יוסף אלבו את עיקרי האמונה, הנמצאים בראשית פרקי התורה, הוא עובר לבאר את המשך הפסוקים הנפתחים במילים "זה ספר תולדות אדם". את פשר 'הפתיחה המחודשת' מבאר רבי יוסף אלבו למעשה כהתחלת התורה. עד כה התורה שטחה בפנינו את המבוא - התוכן של עיקרי התורה, ומעתה ואילך מתחילה התורה בפועל. כאן, עומד רבי יוסף אלבו על דיוק חשוב בפסוק: "ביום ברא אלהים אדם בְּדְמוֹת אֱלֹהִים עֲשָׂה אוֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם". בפסוק זה מוצג האדם כדמות בעלת שני צדדים, שני פנים המוליכים שתי התייחסויות שונות. על צד אחד של האדם נאמר 'בְּדְמוֹת אֱלֹהִים עֲשָׂה אוֹתוֹ' ואילו על הצד השני נאמר: 'זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם'. הצד הראשון נקשר לעיקר השלישי - השכר והעונש הפרטיים. במילים 'דמות אלהים' מתבטאת מעלתו של האדם ותפארתו. זוהי גם המעלה המזכה אותו בהשגחה פרטית וגם בקיום אישי נצחי, בדומה למלאכים. הקיום הנצחי הוא זה שמאפשר את השכר והעונש בעולם הבא. הצד השני הוא הצד הטבעי של האדם - בהיות האדם חלק מעולם הטבע. חלק זה מצוי במילים: 'זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם'. באמצעות פירוש זה מסביר רבי יוסף אלבו את המדרש המתאר כביכול התייעצות של ה' יתברך בעליונים ובתחתונים בטרם בריאת האדם. התייעצות זו היא ביטוי ציורי לשני הצדדים הדורים באדם בכפיפה אחת - החלק הרוחני-האישי-הייחודי; ולעומתו - החלק הטבעי-הלא-אישי. החלק הראשון מבטא את ייחודו של האדם מצד מעלתו השכלית ואילו החלק השני את הצד הגופני הטבעי.

הרחבות

• אחריותו של האדם כלפי העולם כולו

שְׁנֵי הַקְּיּוּמִים אֲשֶׁר לְאָדָם. רבי יוסף אלבו מסביר שהאדם מורכב משני חלקים - החלק הרוחני, עליו נאמר שהוא נברא 'בצלם אלוהים', והחלק הגשמי המאפשר את המשכיות האדם.

במדרש רבה כתוב: "כל מה שאתה רואה - תולדות שמים וארץ הן. שנאמר: 'בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ', בשני ברא מן העליונים שנאמר: 'ויאמר אלהים יהי רקיע', בשלישי ברא מן התחתונים, 'ויאמר אלהים תדשא הארץ'... בששי בא לבראות את אדם אמר: אם אני בורא אותו מן העליונים עכשיו העליונים רבים על התחתונים בריה אחת (יתירים על העליונים בברייה אחת) ואין שלום בעולם, ואם אני בורא אותו מן התחתונים עכשיו התחתונים רבים על העליונים, בריה אחת ואין שלום בעולם, אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים" [בראשית רבה, בראשית יב]. המדרש מסביר שיש בעולם איזון בין החלק הגשמי ובין החלק הרוחני שבמצויאות, והאדם, שעל ידו נשלם תהליך הבריאה, מורכב מגשמיות ורוחניות ובכך נשמר האיזון. הרב חיים מצ'רנוביץ מעמיק ומסביר שכוונת המדרש להטיל על האדם את האחריות להעלות את העולם ולרומם אותו [באר מים חיים, פרשת שמיני מג].

הרב חיים מוולוז'ין מבאר בדרך זו את הפסוק "בצלם אלוהים עשה את האדם" [בראשית ט, ו], וכי מה דמיון יכול להיות בין יצור אנושי לקב"ה? אלא משמעות הפסוק היא שהאדם משפיע במעשיו על כל חלקי המציאות, בדומה לבורא שהוא "בעל הכוחות כולם" - משפיע חיים לכל [נפש החיים א, ג].

זה ספר תולדות אדם

ואחר שִׁסֵּים לְבָאָר אֱלוֹ הַשְּׁלִשָּׁה-עֶקְרִים, שֶׁהֵם הַתְּחִלּוֹת לְדַת הָאֱלֹהִית, חָזַר לְהַתְּחִיל הַסְּפֹר וְסִדֵּר הַתּוֹלְדוֹת כְּאֲשֶׁר בְּתַחֲלָה, וְאָמַר: "זה ספר תולדות אדם" - כְּאֵלּוֹ אָמַר שְׁמֹכָאן הוּא הַתְּחִלַּת הַסְּפֹר, כִּי כָּל מָה שֶׁכָּתַב עַד הֵנָּה אֵינוֹ אֶלָּא סִדּוּר הַתְּחִלּוֹת הַסְּפֹר, שְׂאִינוֹ מִן הַסְּפֹר. אָבֵל, כְּמוֹ שֶׁכָּל מַחְבֵּר סֵפֶר אוֹמֵר בְּהַתְּחִלָּתוֹ: זֶה הַסְּפֹר מְדַבֵּר בְּכָךְ וְכָךְ - כֵּן בְּכָאן אוֹמֵר: זֶה הַסְּפֹר, שֶׁהוּא סֵפֶר "בְּרֵאשִׁית", מְדַבֵּר בְּתוֹלְדוֹת אָדָם וְהֵיאֵךְ נִמְשָׁךְ הָעוֹלָם מִמֶּנּוּ. וְבֵא לְבָאָר שְׁמָה שֶׁנִּכְתַּב עַד הֵנָּה אֵינוֹ מִן הַסְּפֹר אֶלָּא הַתְּחִלּוֹת לַסְּפֹר, כְּמוֹ שֶׁכָּל חֲכָמָה יִנְחוּ הַתְּחִלּוֹתֶיהָ בְּתַחֲלָתָהּ; וּמִ"זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם" הוּא הַתְּחִלַּת סֵפֶר הַתּוֹרָה, וְשֶׁסֵּפֶר "בְּרֵאשִׁית" הוּא סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם.

משמעות דמות אלוהים באדם

והחל ואמר: "ביום ברא אלהים אדם בְּדְמוֹת אֱלֹהִים עֲשָׂה אוֹתוֹ, זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם" וגו', אָךְ-עַל-פִּי שֶׁלְסֵפֶר הַתּוֹלְדוֹת הָיָה מְסַפֵּיךְ בְּשֵׂאִימֶר: בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וגו' - אָמְנָם הָאֵרִיךְ לְבָאָר "בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדְמוֹת אֱלֹהִים עֲשָׂה אוֹתוֹ", לְרַמֵּז עַל עֲנֻן גְּדוֹל, הוּא הִכְרַחֵי לְמַצִּיאוֹת הַתּוֹרָה. והוא: שֶׁהִשְׁכַּח-וְהִעֲנֵשׁ הַפְּרָטִי, אֲשֶׁר אָמְרָנוּ שֶׁהוּא אַחַת מֵהַתְּחִלּוֹת הַתּוֹרָה, אָמְנָם הוּא אֲפֹשֶׁר שִׁיגִיעַ לְאָדָם מִצַּד-הַנֶּפֶשׁ הַמְשֻׁכָּלֶת שְׁבוּ, שֶׁהִיא בְּדְמוֹת אֱלֹהִים, שֶׁמִּזֶּה-הַצַּד אֲפֹשֶׁר שִׁיגִיעַ לְאָדָם הַקְּיּוּם הָאִישִׁי, וּמִזֶּה-הַצַּד הוּא רְאוּי לְקַבֵּל עֲנֵשׁ-וְשִׁכָר פְּרָטִי, לֹא מִצַּד-הַקְּיּוּם הַמִּינִי שֶׁהוּא מוֹשֶׁתֶתֶף בּוֹ לְשֶׁאֵר הַבְּעֵלִי-חַיִּים. וְעַל-כֵּן כָּתַב בְּזֶה-הַפְּסוּק, שֶׁהוּא תְּחִלַּת הַתּוֹרָה, שְׁנֵי הַקְּיּוּמִים אֲשֶׁר לְאָדָם. כִּי אָמַר "בְּדְמוֹת אֱלֹהִים עֲשָׂה אוֹתוֹ" - לְרַמֵּז שֶׁשֵׁי לֹו קִיּוּם אִישִׁי כְּעֵלְיוֹנִים מִצַּד-הַיּוֹתוֹ בְּדְמוֹת אֱלֹהִים, כְּלוֹמֵר: הַפּוֹלְאָכִים, שֶׁהֵם קְיָמִים-בְּאִישׁ; וְאָמַר "זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם" - לְרַמֵּז עַל הַקְּיּוּם הַמִּינִי שֶׁשֵׁי בּוֹ כְּתַחֲתוֹנִים.

האדם מאחד את התחתונים ואת העליונים

ואל זה רמזו רז"ל בבראשית-רבה [ח, ג], שְׂאֵמְרוּ עַל פְּסוּק "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ" וגו' [בראשית א, כו]: בְּמִי נִמְלָךְ? אָמַר רַבִּי הוֹשֵׁעַ בֶּן לֹוִי: בְּמַלְאָכַת שְׁמַיִם וְאַרְצָא נִמְלָךְ. וּבִאֹרֶז זֶה - כִּי לְפִי שֶׁעַד יוֹם הַשְּׁשִׁי, קָדָם שֶׁנִּבְרָא אָדָם, הָיוּ בְּעוֹלָם שְׁתֵּי יְצִירוֹת מִתְּחִלְפוֹת: הַעֲלִיּוֹנִים, שֶׁהֵם קְיָמִים-בְּאִישׁ וְהַתְּחִתּוֹנִים, שֶׁהֵם קְיָמִים-בְּמִינִי וְלֹא בְּאִישׁ. נִמְלָךְ הַקַּב"ה בְּעֵלְיוֹנִים וּבְתַחֲתוֹנִים וְאָמַר: "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ" - כְּלוֹמֵר, שִׁיתְּחַבְּרוּ בּוֹ שְׁנֵי הַכּוּחוֹת יַחַד: קִיּוּם-בְּאִישׁ וְקִיּוּם-בְּמִינִי. קִיּוּם-בְּאִישׁ - כְּעֵלְיוֹנִים, מִצַּד-הַכּוּחַ הַשְּׁכָלִי אֲשֶׁר בּוֹ; וְקִיּוּם-בְּמִינִי - כְּתַחֲתוֹנִים, מִצַּד-הַכּוּחַ הַחֲמֻרִי אֲשֶׁר בּוֹ. וְלִזֶּה אָמַר [שם, כז]: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בְּרָא אוֹתוֹ" - בְּלִשׁוֹן יְחִיד, לְרַמֵּז עַל הַקְּיּוּם הָאִישִׁי שֶׁנִּתֵּן לוֹ יוֹתֵר עַל שְׂאֵר-בְּעֵלֵי חַיִּים; וְאַחַר-כֵּן אָמַר: "זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָא אוֹתָם" - בְּלִשׁוֹן רְבִים, לְרַמֵּז עַל הַקְּיּוּם הַמִּינִי, שֶׁהוּא מִצַּד-הַזָּכָר וְהַנְּקֵבָה יַחַד.

הַתְּחִלּוֹת - הקדמות. **יִנְחוּ** - יוצבו. **הַנֶּפֶשׁ הַמְשֻׁכָּלֶת** - הכח השכלי שבאדם, הנשמה. **שְׁמִזֶּה-הַצַּד וְכו'** - בכח היכולת השכלית הוא קונה את מדרגתו הרוחנית, ונצחיות הנפש. **הַקְּיּוּם הַמִּינִי** - הפרט אובד במוותו, אך המין הכללי נשאר ברצף הדורות. **קְיָמִים-בְּאִישׁ** - יש להם קיום פרטי נצחי. **נִמְלָךְ** - התייעץ. **מִתְּחִלְפוֹת** - שונות זו מזו. **קְיָמִים-בְּמִינִי** - קיום לכלל המין ללא ייחודיות של פרט מסוים, המין קיים לדורות למרות שפרטיו משתנים ומתחלפים.